

Kumičićeve literarne majke: konstrukcija majčinstva u romanu Olga i Lina

Miloš, Brigita; Dulibić-Paljar, Dubravka

Source / Izvornik: **Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, 2022, 59, 105 - 120**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.15176/vol59no107>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:652227>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-01**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

KUMIČIĆEVE LITERARNE MAJKE: KONSTRUKCIJA MAJČINSTVA U ROMANU *OLGA I LINA*

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1. 12. 2021.
Prihvaćeno: 8. 4. 2022.

DOI: 10.15176/vol59no107
UDK 821.163.42

BRIGITA MILOŠ

Filozofski fakultet u Rijeci

DUBRAVKA DULIBIĆ-PALJAR

Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli

U radu se analizira konstrukcija majčinstva u Kumičićevu romanu *Olga i Lina*. Naglasak je na likovima majki koje su u romanu oblikovane kao “dobra”, odnosno “loša” majka. Osnovnim istraživačkim pitanjima rada istražuje se što je to što Kumičićevu “dobru” majku čini “dobrom”, a koje su osobine njegove “loše” majke. Ispituje se je li riječ o standardnim modelima majčinstva ili o autorovu otklonu od društvenih i literarnih konvencija te zbog čega se majčinstvo pojavljuje kao važna tema u Kumičićevu romanu.

Ključne riječi: Eugen Kumičić, *Olga i Lina*, majčinstvo, “dobra” majka, “loša” majka

I.

Na pitanje kakvu bi važnost imala tema majčinstva u Kumičićevu prvijencu iz tzv. naturalističke faze, romanu *Olga i Lina*, odgovor bi mogao započeti od zapažanja što ih Michel Foucault iznosi u *Volji za znanjem* opisujući na osnovi viktorijske sredine pojave koje mu se čine duboko karakterističnima za zapadno 19. stoljeće. To su: a) pedagogizacija dječje seksualnosti, b) socijalizacija prokreacijskih ponašanja, c) psihijatrizacija nastranih zadovoljstava i d) hysterizacija ženskoga tijela, odnosno pojava koja uključuje specifičan odnos tijela žene s društvenim tijelom (osiguranje prokreacije), s obiteljskim prostorom (od kojega je neodvojivo) i sa životom djece (koji stvara i osigurava svojom “biološko-moralnom odgovornošću”) (Foucault 2013a: 94–95). Nadalje, koncept majčinske “biološko-moralne odgovornosti” mogao bi se uspostaviti nadasve ključnim ako bi se, slijedom feminističkih razmišljanja o stvaranju i razvoju modernoga majčinstva, promatrao kao dio one vrste

društvene prakse koja od 19. stoljeća sustavno radi na oprirodnjavanju i moralnoj problematizaciji majčinstva (usp. osobito Badinter 1981: xix–xxiii, 168–203, 205–208; Dally 1982: 17–21, 44–55, 92–104; Rich 1995: 41–56; Smart 1996: 37–58). Može se dalje naglasiti da se majčinstvo tada, vitalizmom kojim srednjoklasna ideologija uzdiže obitelj, prvi put uspostavlja kao izdvojeno društveno područje; ono postaje predmetom političke rasprave i zakonskoga uređivanja, sveobuhvatna proučavanja i analiziranja. Opisi koji u stilu vremena uzvisuju društvenu važnost obitelji i majčinstva stoga su dio obrazovnoga i pedagoškoga kanona, beletristike, stručnih i popularnih tekstova didaktičnoga tipa. Majka se tu predstavlja kao moralni stup obitelji i društva: “čuvarica ognjišta”, “svećenica doma”, kako voli reći ondašnja domaća publicistika, ili, vokabularom viktorijanske literature, “anđeo u kući”.

Suosjećanje, samozatajnost, samoprijegor, tj. sposobnost da se osigura potpuno predata briga o potomstvu redovito su stoga prepoznatljive crte takva portreta majčinstva. Općenitije, na ljestvici moralnih vrijednosti, a u okviru moralnoga koda ženstvenosti toga vremena, te vrline predstavljaju sam vrh ženskoga moralnog standarda. Jane Grimshaw locira začetke takve politike moralnosti žena, time i majki, u 18. stoljeće, izdvajajući Rousseauova *Emila* kao “najeksplicitniji portret ženske prirode i vrlina” (Grimshaw 1992: 221; v. Badinter 1981: 208–216; Kaplan 2013: 18–22). Pretpostavljena prirodna moralnost “anđela u kući” – te majke tropa, te, drugim riječima, visokoparne inovacije sentimentalizirane građanske čudorednosti i 19. stoljeća koja majčinstvo uobličuje u znaku paradigme “nesebične ljubavi – ljubavi lišene odricanja ili ljubavi koja je odricanje samo” (Nenić i Zaharijević 2013: 265) – još duboko u 20. stoljeću, kao i vremenu što nakon toga slijedi, ostaje jedna od najčešće korištenih paradigmi majčinske ljubavi i majčinstva samoga. Stoga bi se u takvu doživljaju majčinstva, u kojem se toliko ističe prirodnost majčinske brige i u kojem se uopće prvi put jasno i uobličuje ideja o postojanju majčinskoga instinkta i s njime neizostavno povezane bezuvjetne majčinske ljubavi, moglo također prepoznati oblikovanje onih karakteristika koje će bitno obilježiti sav kasniji pogled na majčinstvo (usp. osobito Badinter 1981: 117–119; Dally 1982: 92–104).

U utjecajnom zborniku *Mother Outlaws: Theories and Practices of Empowered Mothering* Andrea O'Reilly tako sistematizira dominantne zahtjeve koje društvo postavlja pred suvremeno majčinstvo: a) samo se biološka majka može pravilno brinuti o djetetu, b) takva briga mora biti osigurana 24 sata dnevno i 7 dana tjedno, c) djetetove su potrebe uvijek ispred majčinih, d) majčinstvo zahtijeva uključivanje stručnjaka u podizanje (i odgoj) djeteta, e) majčinstvo ženu potpuno ispunjava, majka je zadovoljna i samoostvorena žena, f) majčinstvo od žene zahtijeva maksimalno ulaganje vremena, truda i sredstava (O'Reilly 2004: 11). Uočljivo je da su svi navedeni zahtjevi usko vezani uz onaj sustav vrijednosti i uvjerenja iz kojega upravo i proizlazi “majka-anđeo” 19. stoljeća, a potom, kao susljedna povijesna formacija, i “dobra” majka 20. i 21. stoljeća. Terminom “dobra” majka u najširem se smislu naime označavaju društvena očekivanja kojima se uz majčinstvo od 19. stoljeća pa nadalje vezuju esencijalistička viđenja žene prema kojima je majčinstvo ženska “suštinska fiziološka i moralna odrednica” (usp. Silva 1996: 33). U uskoj vezi s time, majčinska se uloga smješta u okrilje nuklearne građanske obitelji, odnosno percepcija se “dobre” majke

vezuje uz sliku heteroseksualne udane srednjoklasne bjelkinje (usp. O'Reilly 2004: 4 –5; v. Gotlib 2010: 101–103).¹ To nadalje podrazumijeva i da unatoč tome što su mijene te paradigme majčinstva neprekidno prisutne te ovise o različitim aktualnim društveno-ekonomskim situacijama (usp. O'Reilly 2004: 5; v. o tome osobito i Hays S. 1996: 19–50; Silva 1996: 10–36; Thurer 1994: 225–306; 1–31), u središtu ostaje isto duboko prihvaćeno uvjerenje o prirodnoj vezi majčinstva, samožrtvovanja i zadovoljstva (usp. osobito Badinter 1981: 273; O'Reilly 2004: 5–6).² U tome je stoga i suština “andeoskoga”/“dobroga” majčinstva: oslanjajući se na esencijalizam, biologizam i naturalizam, takvo se majčinstvo definira preko prirodnih sposobnosti koje se ženama pripisuju i koje ih čine podobnima da se posvete brizi o vlastitoj djeci i drugima, a pritom se koncept brige, određen preko koncepta samožrtvovanja, smješta u kontekst “radosti majčinstva” (Badinter 1981: 273).

S druge strane, a u najbližoj vezi s takvim određenjem, razvija se i usporedna paradigma majčinstva: ona oprečna “dobroj” majci – “loša” majka. Otkad se u 19. stoljeću suština ženine prirode počela identificirati s osobinama “dobre” majke, otada naime svako odstupanje od takve, na specifičan način (za)mišljene, majčinske uloge, postaje neženstveno, nenormalno i, u konačnici, neprirodno. Odnosno, terminom kazano: “loše” majčinstvo. Termin “loša” majka je “moralno, politički i društveno pejorativan” (Gotlib 2010: 101–103) i danas se njime obično označava “sebična majka”, tj. majka koja vlastite potrebe stavlja

¹ Suvremeni interseksionalni opis primjetan u navedenu objašnjenju na prvi se pogled može u ovom radu činiti izlišnim. Međutim, valja primijetiti da su općeniti moralni modeli ženstva/ženstvenosti, pa time i majčinstva, idealtipske konstrukcije/naracije upućene nekom općenitom “ženskom življu”. Ipak, primjerice, Joanna Ludwikowska, pišući o ranomodernim ženskim manama i vrlinama, ustvrđuje kako nisu bila ista “društvena i moralna očekivanja od žena u ruralnim područjima u odnosu na žene rođene u aristokratskim obiteljima, a među ženama srednje klase bilo je razlika [u društvenim i moralnim očekivanjima] ovisno o njihovu statusu, bogatstvu, profesiji [...]” (Ludwikowska 2018: 1). Osim elementa klase ili socijalnoga statusa, u kontekstu Kumičićeva romana svakako je komponenta nacionalnoga identiteta adekvatan element interseksionalnoga pristupa analizi književnih likova majki, a o čemu će kasnije biti riječ u radu.

² Naime, bez obzira na to što se može govoriti o različitim promjenama u načinu konceptualiziranja majčinstva i majčinske uloge što se zbivaju tijekom 20. i 21. stoljeća, a koje su dovele i do pojave različitih novih kulturnih modela poput onih koji su danas dominantni u većini zapadnih društava (kao što su “intenzivno majčinstvo” ili “prirodno majčinstvo” ili “novi mamizam”), ostaje činjenica stalnoga duga normama i vrijednostima “andeoskoga” majčinstva 19. stoljeća. Uočljivo je to u izrazito patrijarhalnim suvremenim kulturnim modelima majčinstva, mada se jednako utjecajnim pokazuje i u onim suvremenim modelima majčinstva koji se, deklarativno barem, razvijaju u izravnome otklonu spram tih tradicionalnih. U tom smislu Sharon Hays, govoreći o “intenzivnom majčinstvu”, ukazuje na kulturne kontradikcije suvremenoga majčinstva koje za posljedicu imaju “reproduciranje postojeće rodne hijerarhije” (Hays S. 1996: 178). Na srodno upućuju i Susan Douglas i Meredith Michaels u *The Mommy Myth: The Idealization of Motherhood and How it Undermined Women* definirajući “novi mamizam” kao “visoko romantiziran i zahtjevan pogled na majčinstvo”, tj. “skup ideala, normi i praksi [...] naizgled usmjeren slavljenju majčinstva, no zapravo okrenut idealu savršenstva” nedostupnom većini majki (Douglas i Michaels 2004: 4 –5). Ključan je za “novi mamizam” naime kontradiktoran spoj dviju ideja: da žene imaju pravo na izbor, odnosno da imaju mogućnost odlučivanja o svojoj sudbini, a što je izravno nasljeđe feminizma 20. stoljeća, ali i da se samo preko majčinstva žena može ostvariti, s time da podizanje djece zahtijeva “rijetku kombinaciju nesebičnosti i savršenstva kakva bi se mogla dosegnuti tek međusobnim kloniranjem Majke Terezije i Donne Shalale” (ibid.: 5). Drugim riječima, taj tip rodnoga esencijalizma inzistira da se žena prije svega mora realizirati kao majka i da je tek kvalifikacija uspješnoga majčinstva licencira za upuštanje u bilo kakav drugi tip društvenih aktivnosti (ibid.: 22). Na isti moment nemogućih standarda majčinskoga savršenstva upozorava i Andrea O'Reilly dok govori o “samožrtvujućem majčinstvu” (O'Reilly 2004: 5) kao stalnom i prepoznatljivom mjestu svih modela suvremenoga majčinstva.

ispred potreba djece (bilo kao rezultat vlastitoga izbora, bilo kao posljedica ovisnosti, siromaštva i dr.) ili “netradicionalna majka”, tj. majka koja ne pripada tradicionalnoj nuklearnoj obitelji (neudane majke, starije majke, neheteronormativne majke i dr.) (usp. Gotlib 2010: 101–103; v. osobito i Miller, Hager i Bromwich 2017: 1–9). “Loša” je majka u 19. stoljeću negacija ili u najblažem slučaju devijacija od normi i vrijednosti “anđeoskoga” majčinstva; u književnoj je realizaciji “loša” majka redovito tipski literarni “monstrum”, neka od varijacija na temu ženske fatalnosti (usp. Badinter 1981: 238). Tu stoga, povrh svega, u pitanje dolazi kompatibilnost majčinstva i seksualnosti te je takva “loša” majka čista suprotnost nadasve čednoj “dobroj” majci – “anđelu u kući”: “između ta dva ekstrema”, kako komentira Élisabeth Badinter u *Mother Love: Myth and Reality: Motherhood in Modern History*, “ne postoji ništa više: ne postoje djelomično dobre i djelomično loše majke” (Badinter 1981: 238).

Kumičićeve literarne majke pripadaju predstavljenom tipu toga binarno ustrojenoga majčinstva. Njegovi se romani iz tzv. naturalističke faze, i to prije svega njegov prvi tzv. naturalistički roman *Olga i Lina*, ističu po tome što rašireno ulaze u prikaz obiteljskih odnosa. Također, nastojanje da društvenu zbilju predstavi što angažiranije, Kumičića vodi u tom smjeru, odnosno iz toga proizlazi i njegovo zanimanje za problem majčinstva. S obzirom na to da je majčinstvo “važno u izgradnji države-nacije i formiranju srednje klase” (Yeo 1999: 202), interes za majčinstvo u hrvatskoj je književnosti 19. stoljeća općenito neodvojiv od ondašnjega nacionalnog programa i njegove zastupljenosti u književnosti. Od Štoosove antologijske elegije *Kip domovine vu početku leta 1831* i snažne alegorijske slike majke-domovine koja u duhu vremena majčinstvo uzdiže kao sublimnu formu ženskoga rodoljublja (v. Coha 2012: 25–52; Hays M. 1996: 85–95) do književnoga i osobito javnoga rada Ivana Perkovca i Augusta Šenoa (usp. Protrka 2008: 80–82; Šego 2011: 145–154; Dragičević 2019), majčinstvu se postepeno pridaje sve veća važnost, a prije svega stoga što je bilo shvaćeno kao dio idealiziranoga ženskoga rodoljubnog angažmana. Tako se ono što se općenito prepoznaje kao karakteristični patos majčinsko-domaćinskoga određenja žene u zapadnome 19. stoljeću (usp. Thurer 1994: 182–191; Kaplan 2013: 17–26), u hrvatskom društvu, pa tako u i književnosti toga vremena, javlja u uskoj vezi s radom na oblikovanju moderne građanske nacije. Tako je, dakako, i kod Kumičića, s time da u njegovu romanu *Olga i Lina* dolazi kako do svojevrsna sintetiziranja te ranije, posebice šenoinske, tradicije (u književnom, ali i u ideološkom smislu), tako i do toga da ista ta provala zanimanja za majčinstvo kakvo poznaje društvo toga doba, upravo u njegovu romanu ostavlja i najveći trag: majčinstvo tu prerasta u zasebnu i izdvojenu temu. Sve što društvo od majčinstva očekuje i zahtijeva, u romanu *Olga i Lina* se detaljno rasvjetljava. S obzirom na takvu, društveno visokovaloriziranu ulogu majčinstva, zanimanje za Kumičićeve literarne majke potaknuto je potrebom razumijevanja kako su te literarne pojave izrazito naglasile one načine razmišljanja o majčinstvu kakvi se s odmakom vide karakterističnima za to razdoblje.

Postoji, međutim, još jedan razlog koji navodi na iscrpnije bavljenje ovom temom: književna je tekstualizacija majčinstva, ne samo kod Kumičića nego i općenito u hrvatskoj književnosti 19. stoljeća, dosad prošla uglavnom nezapaženo, uz iznimku nekolicine studija

(v. Kuvač-Levačić 2012, 2018). Za razliku od toga, brojne su strane studije napisane na temu majčinstva 19. stoljeća: od onih posvećenih povijesnom istraživanju majčinstva kao karakteristične povijesne inovacije zapadnoga 19. stoljeća (v. npr. Badinter 1981; Dally 1983; Thurer 1994) do onih usmjerenih na reprezentaciju majčinstva u određenoj nacionalnoj književnosti, pojedinome književnom opusu ili književnome tekstu (v. npr. Åström 2017). Namjere su ovoga rada neizmjereno skromnije od većine navedenih: bez težnje da se prihvati zadaće neke sveobuhvatne sinteze majčinstva u hrvatskom društvu ili književnosti 19. stoljeća, zamisao je istražiti konstrukciju majčinstva u odabranom Kumičićevu romanu i to na način da se analizom njegovih tekstualnih majki ispituju ona uvjerenja koja su bitno odredila “anđeosko” majčinstvo kao povijesno iskustvo 19. stoljeća (a time i kasnijih povijesno susljednih formacija), a to s pomoću tri premise: a) majka je u cijelosti odgovorna za djetetovo odrastanje i uspješno uklapanje u društvo, b) (u uskoj vezi s prvim) bez majke se urušava obiteljski i društveni poredak, c) uz odgovornost, sastavni i prirodni dio majčinstva jest i majčinska krivnja.

Analitički će postupak u drugom dijelu rada susljedno slijediti navedene premise – njihova susljednost omogućava, naime, ukazivanje na nekoliko važnih momenata: s jedne strane, na Kumičićevo didaktičko htijenje za reprezentacijom literarno oblikovane društvene stvarnosti koja bi imala predstavljati upozorenje društvu ako ono ne brine o tome da majčinska “biološko-moralna odgovornost” prema potomstvu, a time i društvu, bude osigurana. S druge strane, tako strukturiran slijed analitičkih premisa omogućava analitičku dekonstrukciju naturaliziranih i idealiziranih elemenata majčinstva 19. stoljeća koji su prisutni u ovom romanu i koje roman samim time i osnažuje, a koji su, uz različite izmjene, također evidentni i u suvremenosti. Na koncu, navedeni slijed premisa ukazat će i na dosege didaktičnosti ovoga Kumičićeva romana, tj. na temeljnu konceptualizaciju majčinstva u 19. stoljeću. Usmjerenost na naturalizaciju i idealizaciju majčinstva u 19. stoljeću omogućavat će također i razabiranje geneze majčinske krivnje kao onoga fenomena koji postaje sastavnim i neizostavnim dijelom majčinstva 20. i 21. stoljeća.

II.

A) MAJKA JE U CIJELOSTI ODGOVORNA ZA DJETETOVO ODRASTANJE I USPJEŠNO UKLAPANJE U DRUŠTVO

Kumičić u romanu *Olga i Lina* donosi analizu zagrebačkoga društva za vrijeme Bachova apsolutizma. “U tom romanu”, kako objašnjava u jednome od svojih autopoetičkih opisa *Olge i Line*, “trsio sam se da pokažem, da otkrijem rane našega tadašnjega takozvanoga otmjenoza zagrebačkoga svijeta. Pisao sam oštro [...], a nisam išao za finom pikanterijom, već za golom istinom slijedeći u tome najveću modernu francusku školu” (prema Živančević i Frangeš 1975: 478). S obzirom na tu autorovu privrženost zamisli da se književnošću poučava, uzroci se propasti društva (njegove “rane”) u romanu nikad ne dovode u pitanje:

eksplicitnim se vrednovanjem, obično u obliku tumačenja i objašnjenja koja iznosi pripovjedač, a nerijetko i u vidu izrazito moralizatorskih autorskih komentara, sasvim jasno izražava stav prema društvenim problemima i anomalijama. Roman na svakom koraku pokazuje koliko se izostanak valjane majčinske skrbi kobno odražava na sudbinu društva koje je odgovornost za potomstvo u cijelosti vezalo uz majku/majčinstvo; stalno postoji potreba da se istaknu posljedice majčinske nebrige, njezine emocionalne nedostupnosti ili stvarne fizičke odsutnosti. Sve je to izneseno u obliku fabularno kompleksno ustrojenoga pripovjednog svijeta u kojem se na kompozicijskoj razini, dakle, ukrštaju dvije paralelne radnje koje prate zbivanja vezana uz naslovne junakinje (Lasić 1965: 188). Prva se odvija u znaku pozitivne junakinje Olge Milić i njezina odnosa s majkom Klarom Milić, a druga prati “dražesnu” Linu (Kumičić 1999: 13), tipični lik *femme fatale*. Usto, kako roman izrazito teži egzemplarnosti književnih likova i situacija, tako se i priča o majčinstvu oblikuje strogom polarizacijom: “lošem” majčinstvu (Klara i Olga), suprotstavlja ono “dobro” (Olga i njezino dijete). Osim toga, a lako u istoj želji da se čitatelju što uvjerljivije izlože opasne strane “lošega” majčinstva, roman se tu ne zaustavlja, već donosi još primjera “lošega” majčinstva (odnos Klare prema Olginu sinu, ali i odnos Line prema vlastitoj kćeri), no ta su zbivanja zapravo sporedna i služe kako bi se naglasila ona glavna. Osim toga, samo se Linino majčinstvo hotimice ne ističe i iz još jednoga razloga: naime, da bi lik fatalne žene u tekstu uvjerljivo funkcionirao, mora posve izaći iz konvencija kojima se u fikciji oblikuje ženski svijet koji je moralan i to moralan u smislu vrijednosti “kućnoga anđela” (usp. Gilbert i Gubar 2000: 28). Jer kao što u romanu za Linu piše: “Ona nije bila mila, nije bila nježna, no bila je vrlo, vrlo dražesna; bila je rođena da ‘živi’, ali ne da bude supruga, da bude majka” (Kumičić 1999: 13). Svojevrsna se Linina ispisanost iz adekvatne, prirodne ili “dobre” (oljuđene) ženskosti u romanu uočava primjere u pasusima romana koji susljednošću sugeriraju koliko Lininu “animalnu” (“bestijalnu”) erotsku atraktivnost toliko i kakav ženski hereditarni potencijal potpune nepoćudnosti i neprikladnosti, posve udaljen od traženih osobina krjeposne žene:

- Hvala lijepa, primam, no treba da idem, jer me čeka kobila pred vratima.
- A zbilja, gdje je noćas bila vaša divna kobila? Čekajući na vas i ne videći vas, pomislimo da ste otišli jer je u štali nije bilo.
- Bila je između drugih konja, no vi je niste opazili. Ali ostavimo kobilu, te dopustite mi da vas upitam kako vam se sviđa barunica Lina Steiner?
- Divna djevojka, izvanredno lijepa! – odvrati Alfred. – No čudnovato! Lina je Njemica, prava Bečkinja, kosa joj crna kao da je rođena na otoku Siciliji – opazi Kabelmann.
- Pravo imate! To se uistinu rijetko vidi – potvrdi mu Alfred i odmah upita: – A kako se to može protumačiti?
- Jednostavno, vrlo jednostavno! – osmijehne se Kabelmann.
- Ne razumijem vas. Njezin je otac Nijemac, a i pokojna joj je majka bila valjda Njemica – primijeti Alfred. – Možda je tako kako vi velite. No treba znati da ljudi putuju, i da u Beču živi mnogo svijeta iz južnih krajeva Evrope, a tko vam jamči da je pokojna barunica Steiner bila kreposna žena? – upita Kabelmann. (Kumičić 1999: 19–20)

Pritom, oživljavajući stare dihotomije “dobra” majka: anđeo (Madona) / “loša” majka: kurva (Magdalena) u skladu s uvjerenjima vremena, roman i lik Klare vezuje uz temu ženske

fatalnosti. Makar bi se taj lik preciznije mogao odrediti i kao varijacija na temu “loše” majke / “prirodne” maćehe, tu iznimno konvencionalnu literarnu temu kojom književnost 19. stoljeća naširoko volio predočavati “lošu majku” kao emocionalno nedostupnu biološku majku koja se ponaša kao tipska maćeha: žena koja ne voli svoje dijete niti gaji bilo kakav osjećaj naklonosti prema njemu (Badinter 1981: 238). U svakom slučaju, društveno-pedagoški naboj koji proizlazi iz Kumičićeva uvjerenja da književnim stvaralaštvom valja ukazivati na društvene probleme upravo je u tim dijelovima romana koji se izravno dotiču “lošega” majčinstva najviše i izražen. “Liječnici se bave dijagnozom tijela, naturaliste se bave dijagnozom duše i srca” (Kumičić 1972: 116). Zadaća je svakoga naturalističkog književnika, objašnjava dalje Kumičić u *O romanu*, da književnim tekstom razobliči “licemjerje” suvremenoga društva i čitatelja – “razumnoga čovjeka” – suoči s “golim istinama” o ljudskoj prirodi (Kumičić 1972: 116–117). A u duhu se toga književnog programa za koji se autor zalaže tako bez kolebanja čitavim romanom predočava kakve sve posljedice može donijeti situacija u kojoj se žena nesputano prepušta svojoj nagonskoj prirodi istovremeno zapostavljajući tako svoju jedinu pravu prirodnu zadaću – majčinstvo. Jer kao što Carole Pateman komentira u *Spolnom ugovoru*, mnogo je čudnih proturječnosti bilo u objašnjenjima kojima je 19. stoljeće majčinski instinkt ugradilo u srž ženske prirode istodobno veličajući “moralnost” i “svetost” toga nagonskog osjećaja i ustrajući na tome da su žene “stvorenja bezgranične žudnje” (Pateman 2000: 105).

Kumičićeva primjerna “loša” majka, Klara Milić, opisana je stoga kao “žena puna života, ali nekako nezadovoljna, nemirna” (Kumičić 1999: 4). Isto je to “nezadovoljstvo” i “nemir” neprekidno navodi na potragu za novim uzbuđenjima. Prepušta se ruspnom načinu života: ljubavnim aferama, raskoši i neumjerenom trošenju bogatstva. Silno teži usponu na društvenoj ljestvici i ulasku u visoke krugove zagrebačkoga društvenog života. I u svemu tome, roman neskriveno naglašava podudarnost između jačanja njezine seksualne samosvijesti te njezina moralnoga i materijalnoga propadanja. Rasplamsavanje putene želje u Klari, te “mukle i opasne sile” (Foucault 2013b: 45), toga nagona s kojim ni jedna žena ne zna dobro upravljati, završava u njezinu odavanju raznovrsnim oblicima lošega ponašanja, redom vezanima uz samoživost, taštinu, gramzljivost. Sve su to, drugim riječima, očitovanja takva stava prema zadovoljstvima koja, ne poznajući kontrolu, vrlo lako prelaze i u nasilništvo, okrutnost i svirepost – tj. u onakav oblik djelovanja koji će učiniti bilo što da najučinkovitije ukloni sve prepreke koje stoje na putu ispunjenja njegova cilja. A upravo u tome i leži suština Klarina “lošega” majčinstva: u ostvarivanju života kakav želi živjeti, Klari je kći samo prepreka. Stoga se u romanu, i to daleko od bilo kakve nedorečenosti kakva bi čitatelju – onom “razumnom čovjeku” – ostavljala prostor za nedoumice, ističe kako dijete Klari ne donosi nikakvo zadovoljstvo; majčinstvo dapače doživljava zamornim i zahtjevnim i sve što je povezano s majčinstvom rađa u njoj nezadovoljstvo i otpor. Dobro se to može vidjeti iz sljedećega ulomka romana:

Čudne li žene! Milozvučni glasić njezine jedinice bijaše joj nesnosan, a glas kapetana Smidta, glas hrapav i oštar, glas pijanice, taj je čudotvorno djelovao na njenu glavobolju! Pa kako da se ona, rođena u velikom gradu, i zabavi sa svojom kćerkom, s mladim djevojčetom ili s takvim “bakfišem” kako ju je sama bila okrstil! (Kumičić 1999: 11)

Élisabeth Badinter u *Mother Love: Myth and Reality: Motherhood in Modern History* kao jednu od inovacija majčinstva 19. stoljeća ističe: “Zadovoljstva su majčinstva uzdizana u nebesa, majčinstvo više nije bila dužnost, nego najpoželjnija aktivnost koju je žena mogla zamisliti” (Badinter 1981: 148), a iz navedenoga se ulomka romana u kojemu se pripovjedačevu komentaru povjerava rasuđivanje o Klarinu majčinstvu na način da se sugerira povjerljiv odnos autora i čitatelja može uvidjeti kako je ta preokupacija stoljeća u Kumičićevu romanu formulirana kao općepoznata činjenica o majčinstvu kojemu bi zadovoljstvo i radost brige o djeci trebali biti sastavni dio. Isti nam navedeni ulomak romana također dopušta razabrati kakav se značajan naglasak postavlja na Klarinu neobuzdanu, “monstruoznu”, “demonsku” seksualnost, koja stoji ne samo u znak njezine nemoralnosti nego i, prije svega, njezina “lošega” majčinstva. Štoviše, roman Klarino “loše” majčinstvo tumači kao izravnu posljedicu njezine nesposobnosti sublimiranja seksualne strasti predočavajući koje sve opasnosti mogu nastati od ženske seksualnosti kada je nekontrolirana: od osobne moralne degradacije do lošega i štetnoga utjecaja na potomstvo.

U tome se može razabrati djelovanje onih tipskih aktivnosti kojima je 19. stoljeće, kako se danas smatra, pokazivalo posebnu brigu oko ženske seksualnosti: načelo prokreacijske monogamije, zatvaranje seksualnosti u okrilje bračne obitelji, histerizacija tijela žene, purifikacija majčinstva, majka “sa svojom slikom u negativu koja predstavlja ‘nervoznu ženu’” (Foucault 2013a: 94). Jednako kao što se u tome može prepoznati i djelovanje one dominantne ideje razdoblja kojim se majčinstvo uspostavlja kao “moralni poziv” (Silva 1996: 13). Majka koja je prva i nezamjenjiva u odgoju djeteta; majčinske urođene osobine – majčinski instinkt, posvećenost, strpljenje, beskonačna ljubav – koje su potrebne za dobar moralni odgoj koji opet može osigurati samo majka (usp. Badinter 1981: 148), sve su to dakle kulturni ideali majčinstva koji su se u Kumičićevu romanu odražavali i uvelike isticali upravo preko “lošega” majčinstva. Drugim riječima, “loša” majka kao Klara – sebična majka koja želi svoju samostalnost onkraj i nauštrb svojega djeteta – u romanu služi kako bi se naglasio majčinski ideal.

Jer sve što o majčinstvu to vrijeme uči jest to da je majčinska ljubav bezuvjetna, a majčinstvo ostvarenje svake žene. Baš kao u definiciji majčinstva koju donosi neki članak iz ondašnje *Napretkove* serije o odgoju djece:

Žena je po svojoj prirodi najviše mati. Ona je sva proniknuta majčinstvom. Majčinstvo je njezina jezgra, oko koje su skupljene sve njezine sile, gotovo sve njezine kreposti i sve njezine slabocće. Gdje toga nema, tamo je žena nepotpuno i neprirodno biće. I ona je to savršenija i vrednija, što je više majka. Materinstvo je prvo i najbitnije određenje svake žene. Žena je majkom tek potpuna žena (Trstenjak prema Župan 2013: 30),

od te se vrste znanja uvijek moglo očekivati da podrazumijeva neki oblik rada na naturalizaciji i idealizaciji majčinstva. To je uostalom ono čemu roman teži dovodeći Klarino “loše majčinstvo” do krajnjih granica: do čina izričita nasilja nad djetetom kojemu prethodi dugotrajno iscrpljivanje djeteta kroz stalno zanemarivanje i zlostavljanje. Spregom moralizma i senzacionalizma kakva je karakteristična za trivijalnu literaturu kojoj naginje, roman Klarino majčinstvo stoga poentira motivom “posrnule djevice”, aktivirajući sve “melodramatske

efekte” karakteristične za taj književni svijet (Nemec 1994: 232). No protivno konvencionalnim literarnim iskustvima, a s ciljem – moglo bi se pretpostaviti – izazivanja šoka kod čitatelja (“razumnoga čovjeka”), majka je ta koja je izravno odgovorna za propast svoje kćeri, za njezine patnje i boli. Sve se to posebno dobro vidi iz sljedećega ulomka romana:

Šuti, gusko! Naučit ćeš se već živjeti, ali bit će kasno. Da se znaš vladati, bilo bi već oko tebe jato udvarača! Veliš da ga ne možeš ljubiti, tvoga supruga! Ludorije! Pa zašto si ga uzela kad ga mrziš? – rekne i ugrize usnicu, opazivši da se zaboravila.

– Majko, nemojmo o tome govoriti! – reče Olga oštrim glasom. Ja te zovem majkom, no majka mi nisi.

– Olgo, šuti, ili si... – zakriješti udovica.

– Misliš li ti da se ja bojim smrti? – Što si ti, majko, na meni počinila, groznije je od smrti. Majko, gorke ćeš još dane iskusiti u svom životu, ali neće ti biti blizu da te tješi tvoja nesretna Olga kojoj si ti uništila mir i sreću na ovom svijetu. Evo, gledaj, evo, pred tobom padam na koljena i molim se Svevišnjemu da ti oprosti u svojoj neizmjerljivoj dobroti, da ti oprosti što si svojoj jedinici srce i dušu zauvijek rastužila!...

Olga je jecala na koljenima.

– Ustani, bezobraznice! Briga mene za tvoje molitve i za tvoga Boga! – planu razjarena udova.

– Nesretna majko! – zajeca očajno Olga i pokrije rukama lice.

– Ustani! – vrisne prigušeno udovica. (Kumičić 1999: 78)

Kakva bi to majka mogla učiniti? Što bi je moglo nagnati na takvo ponašanje? Zar nisu majčinska ljubav i briga urođene? Mogla bi to biti neka od pitanja kakva bi u duhu romana, uzmimo slobodu pretpostaviti, mogao postaviti onaj “razumni čovjek” kojega Kumičić u svojim programatskim razmatranjima uspostavlja idealnim čitateljem. Odnosno, onakvim čitateljem kojega bi “gole istine” o ljudskoj prirodi koje se pred njegovim očima romanom otvaraju trebale prisiliti “da se zgraža i da razmišlja” (Kumičić 1972: 116). I, svakako, najvažnija od tih istina bila bi ta da je Klarino majčinstvo maćehinsko, monstrozno i, suštinski, neprirodno. Jer uloga je Klarina lika dakle bila ta da izričito pokaže što se sve može dogoditi ako žena samu sebe dovede do toga da zanemari svoje prirodne slabosti i uslijed toga podbaci upravo u onoj zadaći koju joj je priroda namijenila, a za koju ju je društvo ovlastilo. Baš kao i da se njezinim primjerom dade do znanja kakve sve osobine majka ne treba posjedovati i kakve sve oblike ponašanja u ophođenju prema djetetu ne treba razvijati, a da bi ispravno obavila zadaću majčinstva. I u tom je smislu uloga toga lika bila iznimno pedagoška: roman naglašavajući patnje i nevolje djevojke koja odrasta bez majčine brige, ističe važnost majčinih dužnosti i majčina utjecaja. A svoju će dopunu, i zapravo nužnu korekciju, to “loše” majčinstvo dobiti primjerom “dobroga” Olgina majčinstva.

Lik Olge, taj “najčišći lik hrvatskog romana” (Lasić 1965: 22), u romanu se, recimo prvo, ostvaruje u duboko klišeiziranoj literarnoj poziciji “anđela u kući”, onoj koja donosi egzaltaciju ideala “vječnoga ženstva” (Gilbert i Gubar 2000: 21) te upravo utjelovljuje čitav onaj srednjoklasni moralizam 19. stoljeća i njegovu sentimentalnu fetišizaciju nepovredive svetosti majčinstva i obiteljskoga doma (Showalter 1977: 107). S varijacijama na temu *bildungsromana*, ali daleko od kakva istančana psihološkog karakteriziranja lika, roman

prati proces Olgina sazrijevanja: njezino upoznavanje romantične ljubavi, ali i odustajanje od vlastitih “želja srca”, suočavanje sa simboličkim gubitkom majke, ulazak u neželjeni brak i njezino vlastito iskustvo majčinstva. S velikim se odobravanjem prikazuje djevojičina odanost majci, njezina poslušnost i pokornost u ophođenju s majkom, unatoč majčinoj hladnoći, distanciranosti, čak sadizmu. Ne jednom tijekom romana tako se ponavlja isti dio razgovora: “Kako ti želiš... hoću, majko – odvrne Olga, naučena na posluš [...]” (Kumičić 1999: 5). Ističe se Olgino nastojanje da udovolji majčinih zahtjevima te njezina silna želja da zadobije majčinu naklonost. Njezina prostodušnost i naivnost; beskrajna nesebičnost i stalna potreba da majku učini zadovoljnom. Samoprijegorno ponašanje i neprekidno nastojanje da razumije zašto ne zaslužuje majčinu ljubav ma koliko se trudila ispuniti njezina očekivanja. “Klara nije ništa znala, ona je uopće malo marila za svoju kćerku i njezina nagnuća i čuvstva. Olga je gledala kroz prozor, slušajući svoju majku. Oči joj se zališe suzama” (ibid.: 64). I nakon svega, užas trenutka kad nakon silovanja spoznaje: “O, varaš se, Milko! – prekinu je Olga – varaš se, ja ne mogu više biti sretna. Nije samo što moram poći za baruna, nego... što nemam majke” (ibid.: 66). Sve ovo navedeno tek je sažet prikaz lika, u svrhu izdvajanja njegovih karakterističnih crta, ali i načela koja se iz njih naziru. Fikcionalna konstitucija Olgina lika naglašeno je sentimentalizirana i idealizirana, to su oni postupci koji su jednim od autorovih metatekstualnih zapisa o ovom romanu objašnjeni kao najprikladniji mogući izbor za oblikovanje takva tipa lika (usp. Živančević i Frangeš 1975: 478): savršeno krjeposne anđeoske junakinje književnosti 19. stoljeća i, kako će se još vidjeti, egzemplarne “dobre” majke.

Pa ipak, moguće je zapitati se uz čiju je pomoć i jamstvo Olga, odrastajući uz onakvu majku, odabrala put primjerenoga života. Naime, ako je Klara “loša” majka te ako je tako da je na majci sva odgovornost valjana odgoja i podizanja potomstva, kako je moguće da takva “loša” majka poluči “ispravnim” ženskim potomkom, budućom “dobrom” majkom? Roman ne otvara mogućnost pretpostavci da bi se u Klarinu majčinstvu moglo iznaći išta što bi dalo naslutiti njezinu blagonaklonost, nježnost, požrtvovnost ili ma kakvu inačicu valjana majčinstva proizašlu iz programatskih smjernica o majčinstvu 19. stoljeća. Drugim riječima, ambivalentno stanje bivanja ženom, kao onom koja poretku bezuvjetno služi, ali istovremeno mu predstavlja i najveću prijetnju, ne može biti u tom Kumičićevu romanu argumentirano na razini pojedinačnoga ženskoga književnog lika. Stoga autorova pripovjedna tehnika te vještina strukturiranja romana otvara tumačiteljski prostor kreiranja “dobre” majke na drugome mjestu. Pa iako se ne iscrpljuje u odgovoru na pitanje uz čiju je pomoć i jamstvo Olga, odrastajući uz onakvu majku, odabrala put primjerenoga života, roman ipak tu problematiku ne ostavlja nimalo nedorečenom.

B) BEZ MAJKE SE URUŠAVA OBITELJSKI I DRUŠTVENI POREDAK

Naime, djevojičin se odgoj odvijao u znaku autoriteta oca koji je obitelj ustrojio na način da je svatko morao znati zauzeti svoje konvencionalno mjesto. Kako roman kazuje: “[...] u kući je, srećom, Milić zapovijedao” (Kumičić 1993: 3). Međutim, osim formalizacije

i normalizacije (u fukoovskom smislu) parametara krjeposnoga i ispravnoga življenja u okviru braka, roman osnažuje svoju didaktičnu po(r)uku i likom dadilje koji u priču Kumičićeva romana dospijeva kao jedna od slobodnih varijacija na temu zle majke/maćehe koja kao i u paradigmatškoj priči toga tipa, onoj o Snjeguljici, podrazumijeva postojanje dobre i odsutne biološke majke. No, kada je slučaj da biološka majka ne može zaprimiti atribuciju “dobroga”, tada dadilja, na kojoj god razini se promišljala njezina ancilijarnost, postaje netko koga buduće ispravno odgojeno žensko čedo ovoga romana voli “kao rođenu majku” (ibid.). Lik dadilje spominje se tek na početku romana, a iz djevojčina života nestaje očevom smrću, no kasnije romanom lebdi kao duh. Ono što je eksplicite navedeno autorskim komentarom jest to da je očev izbor Olgine odgajateljice bio uvjetovan (i) time što je dadilja “vatrena Hrvatica” (ibid.). Utoliko se skicirani lik dadilje pojavljuje kao mjesto interseksionalnoga tumačenja na barem dvjema razinama. Prva je razina ona u kojoj se analiziraju rod i društvena klasa. Lik dadilje tako je uobičajeni obligatni standard tipičan u kontekstu majčinstva više srednje klase (usp. Badinter 1981: 220), dok je druga razina ona intersekcije roda i nacionalnosti. A na pozadini svega toga jasno se ističe: Klara je frivolna, seksualno nesuzdržljiva buržujka, sa žarkom ambicijom uspona po ondašnjoj društvenoj ljestvici, a uza sve to, još i – nije Hrvatica.

Bi li se Klara kao žena više klase trebala baviti svojim djetetom i posvetiti njegovu odgoju unatoč prisutnosti dadilje? Po svemu što roman kazuje, a društvena htijenja vremena ističu kao imperativ moralne savršenosti srednjoklasnoga majčinstva, svakako, da. Jer majka kao takva uvijek “osjeća sreću od prvog trenutka kad ugleda svoje dijete, inzistira na tome da se sama brine u cijelosti o djetetu” (ibid.: 219). Tu ulogu majčinske brige u romanu djelomično, dakle, zauzima dadilja. S druge strane, dadilja, ta (zamjenska) odsutna majčinska pojava, u romanu istovremeno upravo zahvaća suštinu onoga što se očekuje od majke: da je nevidljivo sveprisutna i toliko nezahtjevna, a opet toliko utjecajna da ne mora čak ni postojati u priči da bi njezino djelovanje i dalje zadržalo svoju snagu. A iste osobine koje imaju vrijednosna obilježja pravoga majčinskog identiteta također, potpuno i pomno, nosi i Olga, još jedna idealna “dobra” majka koja u skladu s konvencijama književnosti toga vremena i sama uskoro u romanu postaje odsutna, mrtva majka (usp. Åström: 2017: 9–10). Za roman je, naime, izuzetno važna Olgina prerana smrt; ona pruža primjer kobnih posljedica majčine odsutnosti: bilo emocionalne, bilo stvarne. Do nje dolazi iscrpljenošću te pretjerano osjetljive junakinje čija povišena osjećajnost stoji u znak onoga što je to razdoblje očekivalo od istinske krjeposne ženskosti. Nemoćna da se nosi s okrutnošću svijeta: bezdušnošću majke i brakom bez ljubavi, Olga umire ostavljajući za sobom nejakom dijete koje ipak uspijeva upoznati blagotvornost majčine ljubavi. Ta blagotvornost teži nadići uske, partikularne i intimističke okvire majčinstva uzdižući se u Kumičićevu romanu u paradigmu koja izjednačuje “dobro” majčinstvo s dobrim društvom (a takvo je iz Kumičićeve optike ono domoljubno, hrvatsko). To je posebno razvidno u redcima koji predstavljaju želje i razmišljanja umiruće “dobre” majke Olge. Naime, na samrtnoj postelji Olga zaziva i priželjkuje svome malom sinu junački i domoljubni život. Takav život, dade se razabrati iz Olginih riječi, trebao bi biti sretniji no što li je njezin život ili život njezina doba, a njezin bi sin

svojim odgojem u nacionalnom duhu i životom za domovinu takvu opću, nacionalnu sreću trebao (pomoći) ostvariti ili sagraditi:

- Zašto nesretnu? – upita Olga. – Ne, ne, Milane! Sretna je naša domovina. Izdajica ima svuda, no čil i uman je naš narod. Milane, ja osjećam da sam pri kraju života, ali vjeruj mi, teško je umrijeti kad vidim... O, moj mali Milan živjet će samo za svoju domovinu! Olgino se oko razveseli. Gledajući svoga malog Milana, govoraše mu sa zanosom:
- Jest, slatko moje dijete, jest, ja ću te doskora ostaviti, no rasti mi, postani junak i živi za svoju domovinu.
- Olgo, ti misliš i govoriš kao i Dragutin. Sretne li nam domovine da su sve Hrvatice kao što si ti! – reče s ushitom barun.
- Olgo, ja ću za dva-tri dana u Zagreb; što želiš reći onima koji te ljube?
- Reci im da mi je posljednja molba da mi dijete čuvaju i da ga uzgoje kao Hrvata (Kumičić 1999: 106)

Sva Olgina prirodna nježnost i požrtvovnost sad u majčinstvu, majčinstvu većem od sebe sama, onom koje nadilazi privatne, partikularne majčinske odnose i prelijeva se u širi koncept/kontekst majke – domovine, tu pronalazi svoju svrhu i majčinstvo je jedino stanje koje Olga prepoznaje kao istinsko ostvarenje svojega bića. U visoko didaktičnome tonu romana Olga je stoga utjelovljenje svega što je društvo vjerovalo i željelo vjerovati da bi majčinstvo trebalo biti: “svećenica čovječanstva”, “svećenica ognjišta”, “anđeo mira i ljubavi u kući”. Odnosno, majka koja pretpostavlja osobitu vrijednost žene, “vrline, koje samo ženi pripadaju i ženu ženom čine” (Šilović-Karić 2004: 183), baš kao i njezinu istaknutu zadaću “simboličkog ‘čuvara granica’” (Yuval-Davis 2004: 37): zaštitnice obitelji, običaja i naroda.

Senzacionalizmu sklon Kumičićev roman koji zaplete voli razrješavati standardnim tehnikama trivijalnih romana Olginu smrt predstavlja kao uzrok svih kasnijih tragičnih sudbina. Roman završava samoubojstvom Olgina sina, koji odrastajući uz Klaru ne uspijeva postati ništa drugo negoli “promašeni čovjek” i ubojstvom Linine kćeri. Ubojstvo počinja isti taj mladić shativši da je djevojka s kojom je proveo noć zapravo njegova polusestra, očeva kći iz veze s Linom. “Posrnula” kći “propale” majke. Sprega senzacionalizma i naturalizma koja obilježava Kumičićev roman tu stoga dolazi do vrhunca, mada senzacionalizam ne bi trebao “razumnoga čovjeka” odvratiti od toga da roman čita kao kroniku propasti društva koje se urušava zbog nedomoljublja, nemorala i nemara onih koje zanemaruju ono što čini osnovu društva, a to je adekvatna briga za njegovo potomstvo.

C) UZ ODGOVORNOST, SASTAVNI I PRIRODNI DIO MAJČINSTVA JEST I MAJČINSKA KRIVNJA

U situaciji u kojoj je skrb o djetetu povjerena isključivo majci i kada njezino ponašanje umjesto da je društvu korisno, društvu nanosi samo štetu kome drugome pripisati krivnju nego majci. Mnogo će godina kasnije nakon ovoga romana Adrienne Rich u svojem klasiku *Of Woman Born* pišući o majčinstvu kazati da iskustvo bivanja majkom ključno određuje “krivnja, obezmoćena odgovornost za ljudske živote, strah od vlastite moći,

krivnja, krivnja, krivnja [...]” (Rich 1995: 277). Kumičićeve literarne majke, objedinjavajući glavne ideje koje je 19. stoljeće razvijalo na temu majčinstva, njegove naturalizacije i idealizacije, omogućavaju da se bolje shvati povijesno porijeklo toga straha, bespomoćnosti i krivnje koji se nalaze u središtu problematizacije majčinstva u 20. i 21. stoljeću. U tom smislu, dvije od ranije spomenutih premisa kojima se vodila analiza Kumičićeva romana – ona posvemašnje majčine odgovornosti za odrastanje i uklapanje djeteta u društvo, pa time i reprodukciju struktura obiteljskoga i društvenoga poretka – djelomično opstaju kao funkcionalni analitički temelji promišljanja majčinstva i u suvremenom književnom, ali i društvenom kontekstu. Osim toga, koncept koji je pak evidentno nerazdruživ od majčinstva, onaj krivnje, od Kumičićeva vremena nadalje kompleksnim svojim usložnjavanjem te adaptacijama na izmijenjene društveno-političke okolnosti, kao i kontinuiranim procesom internalizacije, uspostavlja se temeljnim problemskim čvorom promišljanja ili reprezentiranja majčinstva u suvremenosti.

Ipak, za razliku od suvremenosti, majčinska krivnja 19. stoljeća, a posebice na primjeru odabrana Kumičićeva romana, nije prisutna kao (nužni) internalizirani i personalizirani oblik psihološkoga aspekta majčinstva. Razlažući kronologiju i genealogiju konstrukta majčinstva, Élisabeth Badinter pojam majčinske krivnje smješta tek u 20. stoljeće:

Ako je osamnaesto stoljeće razvilo ideje o roditeljskoj odgovornosti za djetetovu sreću, koju je devetnaesto stoljeće potvrdilo naglašavajući majčinu ulogu, dvadeseto je stoljeće (tu) majčinu odgovornost za dijete transformiralo u majčinu krivnju. (Badinter 1981: 149)

Upravo tako i roman *Olga i Lina* ne pruža nimalo materijala za zaključak o tome da je ma koja od dosad spomenutih romaneskni junakinja (bilo ona okarakterizirana epitetom “dobre” majke, bilo ona čije se majčinstvo može imenovati kao “loše”) uopće pokazala, promišljala, osjećala ili na bilo koji drugi način tekstualno reprezentirala majčinsku krivnju u smislu pregalačke psihologizacije svojega odnosa s djetetom, sa sobom samom u ulogi majke, s konceptom majčinstva u kontekstu cjeline života ili pak društvenoga konteksta. Svakako, to je i posljedica činjenice da Kumičić ne ulazi u psihološku razradu svojih likova, već teži njihovu oblikovanju na način da postaju nositelji određenoga tipa vrijednosti, tj. idealni primjeri “dobre” i “loše” majke. Stoga, Kumičićev romaneskni postav dopušta tek ustanoviti da je “lošoj” majci, kako je već rečeno, majčinstvo smetnja, dok je “dobroj” ispunjenje svrhe postojanja. “Loša” se majka, pritom, nimalo ne trapi eventualnim promišljanjem svojega zaziranja od vlastita djeteta, animoziteta koje spram njega osjeća te, također, “loša” majka nikada ne propituje ni jedan od svojih surovih i destruktivnih postupaka prema vlastitu djetetu. Moglo bi se stoga zaključiti da je najveći krimen “loše” majke ovoga Kumičićeva romana upravo taj što izostaje bilo kakav osjećaj krivnje, pa tako i one majčinske. U skladu je to s dosad već uspostavljanim čitanjima likova fatalnih žena koje živeći svoje žudnje i samoživosti do krajnjih (narativnih) granica, instrumentalizaciju i postvarenje drugih (likova narativnoga svijeta) odigravaju egzemplarno – kao idealni tipovi “otjelovljena” zla, strasti, nekontrolabilnosti, neprirodnosti (ženstva). Takvi su idealni tipovi, u ovom konkretnom slučaju idealni tipovi “loših” majki, nužni didaktičkoj usmjerenosti Kumičićeve proze koja se razmatra u ovom radu. Klara i Lina, “loše” majke, in

negativo su uprizorenje i upozorenje o svemu onome što može završiti tragično ili loše ako se opća devetnaestostoljetna kulturna opsesija majčinskim dužnostima i utjecajem ne shvati s dužnom pažnjom. S druge strane, “dobra” majka ovoga romana prožeta je i uistinu izgrađena različitim komponentama odgovornosti kojima ona u cijelosti udovoljava. Bilo da se radi o njezinoj socijaliziranoj prirodosti ženstva u obliku majčinstva, bilo da se radi o potpunoj podložnosti zahtjevima okoline: od onih zahtjeva njezine “loše” majke pa sve do onih njezine nacije. Ta je pak opsesija (re)refleksija širega kontekstualnog oblikovanja i osnaživanja pojma obitelji kao, u konačnici, temeljne gradbene jedinice konstrukta (države-) nacije. Ženski se doprinos izgradnji nacije, dakle, normalizira unutar kodova naturalizirane privatnosti koncepta majčinstva koje je dobro ako i samo ako je – idealno.

Parametri idealnoga majčinstva, sa suvremenim posljedicama majčinske iscrpljenosti i krivnje, tvrdi Adrienne Rich, patrijarhalno su ustrojani (Rich 1995: 12). Kao i u brojnim drugim, ženama namijenjenim discipliniranim praksama, majčinstvo je iskivano u savršeni oblik kontinuiranoga pregnuća i djelovanja s isključivom orijentacijom na – posve u (odgojno-njegovalačkim) rezultatima neizvjesnu – budućnost (potomstva, društva, nacije). Kao takva, “dobra majka” predstavlja idealnu figuru “koja baca ‘dugu sjenu’ na stvarne živote mnogih majki” (Ruddick 1995: 32); ona je kontrastirana kao (nedostižni) ideal svakom obliku “lošega” majčinstva, no oba ova tipa majčinstva prisutna i u Kumičićevu romanu “potiču ignoriranje onoga stvarnog rada koji žene zaista obavljaju” (Ruddick 1995: 32) u svojim majčinskim ulogama.

LITERATURA I IZVORI

- Åström, Berit. 2017. “Introduction. Explaining and Exploring the Dead or Absent Mother”. U *The Absent Mother in the Cultural Imagination. Missing, Presumed Dead*. Berit Åström, ur. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1–25. https://doi.org/10.1007/978-3-319-49037-3_1
- Badinter, Élisabeth. 1981. *Mother Love. Myth and Reality. Motherhood in Modern History*. New York: Macmillan Publishing.
- Coha, Suzana. 2012. “Tko (ni)je ‘spoznal’ (n)i ‘prepoznao’ ‘Kipa domovine’? Od Štoosa preko Matoša prema Krleži”. *Kaj* 45(223)/6(319): 25–52. <https://doi.org/10.3182/20120913-4-IT-4027.00045>
- Dally, Ann. 1982. *Inventing Motherhood. The Consequences of an Ideal*. New York: Schocken Book.
- Douglas Susan i Meredith Michaels. 2004. *The Mommy Myth. The Idealization of Motherhood and How It Has Undermined Women*. New York, etc.: Free Press.
- Dragičević, Josipa. 2019. “Vienac za rodoljubive Hrvatice”. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/673%20-%20674/vienac-za-rodoljubive-hrvatice-29810/> (pristup 25. 11. 2021).
- Foucault, Michel. 2013a. *Povijest seksualnosti, 1. Volja za znanjem*. Zagreb: Domino.
- Foucault, Michel. 2013b. *Povijest seksualnosti, 2. Upotreba zadovoljstva*. Zagreb: Domino.
- Gilbert, Sandra M. i Susan Gubar. 2000. *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination (Second Edition)*. New Haven, London: Yale University Press.
- Gotlib, Anna. 2010. “Bad Mothers”. U *Encyclopedia of Motherhood*. Andrea O’Reilly, ur. Thousand Oaks: Sage, 101–103.

- Grimshaw, Jean. 1992. "The Idea of a Female Ethic". *Philosophy East and West* 42/2: 221–38. <https://doi.org/10.2307/1399287>
- Hays, Meghan. 1996. "Valjane majke' i 'blage kćeri'. Odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj u 19. stoljeću". *Otium* 4/1-2: 85–95.
- Hays, Sharon. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Kaplan, Ann E. 2013. *Motherhood and Representation. The Mother in Popular Culture and Melodrama*. London: Routledge.
- Kumičić, Eugen. 1972. "O romanu". U *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*. Miroslav Šicel, prir. Zagreb: Liber Mladost, 113–124.
- Kumičić, Eugen. 1999. *Olga i Lina*. Zagreb: Bulaja naklada.
- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2012. "Motivi ranih majčinskih praksa unutar konstrukcije književnih ideologema (Melita J. E. Tomića i Mati Mare Švel-Gamiršek)". U *Bosanskohercegovački slavistički kongres I. Zbornik radova*, 2. Sanjin Kordić, ur. Sarajevo: Slavistički komitet, 321–335.
- Kuvač-Levačić, Kornelija. 2018. "Majčinstvo i identitet(i) modernih ženskih likova hrvatske književnosti (s kraja 19. i prve pol. 20. stoljeća)". U *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, 2. Stipe Botica, Davor Nikolić, Josipa Tomašić i Ivana Vidović Bolt, ur. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Hrvatski slavistički odbor, 749–760.
- Lasić, Stanko. 1965. "Roman Šenoina doba". *Rad JAZU* 341: 163–230.
- Ludwikowska, Joanna. 2018. "'They Would Not for a World Transgress the Bounds of Civility'. The 'Otherness' of Early Modern Female Vices and Virtues Reassessed". *Early Modern Literary Studies* 20/1: 1–51.
- Miller, Michelle Hughes, Tamar Hager i Rebecca Bromwich. 2017. "The Bad Mother, in Relief". U *Bad Mothers. Regulations, Representations, and Resistance*. Michelle Hughes Miller, Tamar Hager i Rebecca Bromwic, ur. Bradford: Demeter Press, 1–20.
- Nenić, Iva i Adriana Zaharijević. 2013. "Izaći iz kože. O mišljenju i politikama materinstva". U *Postajanje majkom u vreme neoliberalnog kapitalizma*. Ana Vilenica, ur. Beograd: uz(bu)na)), 259–275.
- Nemec, Krešimir. 1994. *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*. Zagreb: Znanje.
- O'Reilly, Andrea. 2004. *Mother Outlaws. Theories and Practices of Empowered Mothering*. Toronto: Women Press.
- Pateman, Carole. 2000. *Spolni ugovor*. Zagreb: Ženska infoteka.
- Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: FF Press. <https://doi.org/10.17234/9789531753296>
- Rich, Adrienne. 1995. *Of Woman Born. Motherhood as Experience and Institution*. New York, London: W. W. Norton&Company.
- Ruddick, Sara. 1995. *Maternal Thinking. Toward a Politics of Peace*. Boston: Beacon.
- Showalter, Elaine. 1977. *A Literature of Their Own. British Women Novelists from Bronte to Lessing*. Princeton: Princeton University Press.
- Silva, Elizabeth Bortolaia. 1996. "The Transformation of Mothering". U *Good Enough Mothering*. Elizabeth Bortolaia Silva, ur. London: Routledge, 10–36.
- Smart, Carol. 1996. "Deconstructing Motherhood". U *Good Enough Mothering*. Elizabeth Bortolaia Silva, ur. London: Routledge, 37–57.
- Šego, Jasna. 2011. "O ženama u 'Viencu' i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća". *Kroatologija* 2/2: 141–159.
- Šicel, Miroslav. 2000. "Polemike o realizmu i naturalizmu u hrvatskoj književnosti". *Dani Hvarškoga kazališta* 26: 5–17.

- Šilović-Karić, Danja. 2004. "Domaće ognjište. Prvi ženski list u Hrvatskoj". U *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*. Andrea Feldman, prir. Zagreb: Institut "Vlado Gotovac", Ženska infoteka, 181–191.
- Thurer, Shari. 1994. *The Myths of Motherhood. How Culture Reinvents the Good Mother*. Boston: Houghton Mifflin.
- Župan, Dinko. 2013. *Mentalni korzet. Spolna politika obrazovanja žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868–1918)*. Osijek, Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema, Baranje.
- Živančević, Milorad i Ivo Frangeš. 1975. *Povijest hrvatske književnosti. Ilirizam i realizam*. Zagreb: Liber Mladost.
- Yeo, Eileen Janes. 1999. "The Creation of 'Motherhood' and Women's Responses in Britain and France, 1750–1914". *Women's History Review* 8/2: 201–218. <https://doi.org/10.1080/09612029900200202>
- Yuval-David, Nira. 2004. *Rod i nacija*. Zagreb: Ženska infoteka.

KUMIČIĆ'S LITERARY MOTHERS: THE CONSTRUCTION OF MOTHERHOOD IN THE NOVEL *OLGA I LINA*

The aim of this paper is to analyze the textualization of motherhood in Eugen Kumičić's novel *Olga i Lina* [Olga and Lina]. The emphasis is on the characters of mothers portrayed in the novel as "good" mothers and "bad" mothers. The paper addresses two main research questions. The first refers to what characterizes Kumičić's "good" mother as "good" as well as the features of his "bad" mothers. Secondly, we look into whether the author uses standard (literary) models of motherhood or whether he departs from social and literary conventions, and why motherhood appears as an essential topic in Kumičić's novel.

Keywords: Eugen Kumičić, *Olga i Lina*, motherhood, "good" mothers, "bad" mothers